

De nacht in Lissabon

Erich Maria Remarque

De nacht in Lissabon

Roman

Vertaald door Frédérique van Schouwen
Met een nawoord van Christoph Buchwald

Cossee
Amsterdam

I

Ik staarde naar het schip. Het lag helverlicht een eind van de kade af op de Taag. Hoewel ik al een week in Lissabon was, was ik nog altijd niet aan het zorgeloze licht van deze stad gewend geraakt. In de landen waar ik vandaan kwam, lagen de steden er 's nachts zo zwart bij als kolenmijnen en een lantaarn in de duisternis was gevaarlijker dan de pest in de Middeleeuwen. Ik kwam uit het Europa van de twintigste eeuw.

Het schip was een passagiersschip dat geladen werd. Ik wist dat het de volgende avond zou vertrekken. Bij het schelle schijnsel van de naakte elektrische lampen werden ladingen vlees, vis, conserven, brood en groenten verstouwd; arbeiders sjouwden bagage aan boord en een kraan tilde kisten en balen zo geluidloos op alsof ze geen gewicht hadden. Het schip maakte zich gereed voor de reis alsof het een ark was ten tijde van de zondvloed. Het was een ark. Ieder schip dat in deze maanden van het jaar 1942 Europa verliet, was een ark. De berg Ararat was Amerika en het water steeg dagelijks. Het had Duitsland en Oostenrijk al lang overspoeld en stond hoog in Polen en in Praag; Amsterdam, Brussel, Kopenhagen, Oslo en Parijs waren er reeds door verzwolgen, de steden van Italië stonken ernaar en ook Spanje was niet langer veilig. De kust van Portugal was de laatste toevlucht geworden voor de vluchtelingen voor wie gerechtigheid, vrijheid en tolerantie meer betekenden dan vaderland en existentie. Wie van hier het Beloofde Land Amerika niet kon bereiken, was verloren. Die moest doodbloeden in het struikgewas van de geweigerde in- en uitreisvisa, de onbereikbare werk- en verblijfsvergunningen, de interneringskampen, de bureaucratie, de een-

zaamheid, de vreemde en ontstellende algemene onverschilligheid tegenover het lot van de eenling, die steeds het gevolg van oorlog, angst en misère is. De mens was in deze tijd niets meer – een geldig paspoort alles.

Ik was 's middags in het casino van Estoril geweest om te spelen. Ik bezat nog een goed pak en men had mij er binnengelaten. Het was een laatste wanhopige poging geweest om het noodlot om te kopen. Onze Portugese verblijfsvergunning liep over enkele dagen af en Ruth en ik hadden geen andere visa. Het schip dat op de Taag lag, was het laatste waarmee wij in Frankrijk gehoopt hadden New York te bereiken; maar het was sinds maanden uitverkocht en behalve de Amerikaanse inreisvergunning had ons ook nog de meer dan driehonderd dollar voor de overtocht ontbroken. Ik had geprobeerd tenminste het geld in mijn bezit te krijgen op de enige manier waarop dat hier nog mogelijk was – met spelen. Het was zinloos geweest, want zelfs al had ik gewonnen, dan zou er toch nog een wonder hebben moeten gebeuren om op het schip te komen. Maar op de vlucht en in wanhoop en gevaar leer je in wonderen geloven; anders zou je bezwijken. Ik had van de tweeënzestig dollar die wij nog bezeten hadden, er zesenvijftig verloren.

De kade was op dit late uur vrij leeg. Na een tijdje ontwaarde ik echter een man die doelloos heen en weer drentelde, toen bleef staan en net zo naar het schip staarde als ik. Ik veronderstelde dat hij ook een van de vele gestranden was en lette verder niet op hem totdat ik voelde dat hij mij gadesloeg. De angst voor de politie verlaat de vluchteling nooit, zelfs niet in zijn slaap, ook al heeft hij niets te vrezen – daarom draaide ik mij direct schijnbaar verveeld om en verliet langzaam de kade als iemand die nergens bang voor hoeft te zijn.

Even later hoorde ik stappen achter mij. Ik liep verder, zonder mijn pas te versnellen, terwijl ik bij mijzelf overlegde hoe ik Ruth op de hoogte kon stellen als ik gearresteerd werd. De pastelkleurige huizen die aan het einde van de kade als vlinders in de nacht sliepen, waren nog te ver van mij vandaan dan dat ik er, zonder het

risico aangeschoten te worden, heen had kunnen rennen om in de stegen te verdwijnen.

De man liep nu naast mij. Hij was iets kleiner dan ik. ‘Bent u Duitser?’ vroeg hij in het Duits.

Ik schudde het hoofd en liep door.

‘Oostenrijker?’

Ik antwoordde niet. Ik keek naar de pastelkleurige huizen die veel te langzaam dichterbij kwamen. Ik wist dat er Portugese politiemannen waren die zeer goed Duits spraken.

‘Ik ben niet van de politie,’ zei de man.

Ik geloofde hem niet. Hij was in burger, maar gendarmes in burger hadden mij een tiental keren in Europa gearresteerd. Weliswaar had ik nu legitimatiepapieren bij mij die niet slecht waren, gemaakt in Parijs door een wiskundeprofessor uit Praag, maar ze waren een beetje vervalst.

‘Ik zag hoe u naar dat schip keek,’ zei de man. ‘Daarom dacht ik –’

Ik liet een onverschillige blik langs hem glijden. Hij zag er niet uit als iemand van de politie; maar de laatste gendarme die mij in Bordeaux in mijn kraag had gepakt, had er net zo erbarmelijk uitgezien als Lazarus na drie dagen in het graf en hij was de onbarmhartigste van allemaal geweest. Hij had mij gearresteerd, hoewel hij wist dat de Duitse troepen binnen een dag in Bordeaux zouden zijn en ik zou verloren geweest zijn als een barmhartige gevangenisdirecteur mij niet enkele uren later vrijgelaten had.

‘Zou u naar New York willen?’ vroeg de man.

Ik antwoordde niet. Ik had nog maar twintig meter nodig om hem neer te slaan en te kunnen vluchten als dat nodig was.

‘Hier zijn twee passagebiljetten voor het schip dat daarginds ligt,’ zei de man en greep in zijn zak.

Ik zag de biljetten. In het zwakke licht kon ik niet lezen wat erop stond. Maar we waren nu ver genoeg gekomen. Ik kon het riskeren te blijven staan.

‘Wat moet dit eigenlijk?’ vroeg ik in het Portugees. Ik kende een paar woorden van de taal.

‘U kunt ze krijgen,’ zei de man. ‘Ik heb ze niet nodig.’

‘U hebt ze niet nodig? Wat heeft dat te betekenen?’

‘Ik heb ze niet meer nodig.’

Ik staarde de man aan. Ik begreep hem niet. Hij scheen werkelijk geen politieman te zijn. Om mij te arresteren had hij zulke bizarre trucs niet nodig gehad. Maar als die passagebiljetten echt waren, waarom kon hij ze dan niet gebruiken? En waarom bood hij ze mij aan? Om ze te verkopen? Iets in mijn binnenste begon te sidderen.

‘Ik kan ze niet kopen,’ zei ik ten slotte in het Duits. ‘Ze zijn een vermogen waard. Er moeten rijke emigranten in Lissabon zijn; die zullen u ervoor betalen wat u vraagt. U bent aan het verkeerde adres. Ik heb geen geld.’

‘Ik wil ze niet verkopen,’ zei de man.

Ik keek weer naar de biljetten. ‘Zijn ze echt?’ vroeg ik.

Hij overhandigde ze mij zonder te antwoorden. Ze knisterden in mijn handen. Ze waren echt. Die in bezit te hebben was het verschil tussen ondergang en redding. Zelfs al kon ik ze niet gebruiken omdat wij geen Amerikaanse visa hadden, dan kon ik morgenochtend nog proberen die hierop te krijgen – of ik kon ze tenminste verkopen. Dat betekende zes maanden langer leven. Ik begreep de man niet.

‘Ik begrijp u niet,’ zei ik.

‘U kunt ze krijgen,’ antwoordde hij. ‘Voor niets. Ik verlaat Lissabon morgenochtend. Ik stel slechts één voorwaarde.’

Ik liet mijn handen zakken. Ik had wel geweten dat het niet waar kon zijn. ‘Wat dan?’ vroeg ik.

‘Ik zou vannacht liever niet alleen blijven.’

‘U wilt dat ik u gezelschap houd?’

‘Ja. Tot morgenvroeg.’

‘Dat is alles?’

‘Dat is alles.’

‘Verder niets?’

‘Verder niets.’

Ongelovig keek ik de man aan. Ik was er weliswaar aan gewend dat mensen van ons slag vaak een inzinking kregen, dat ze vaak niet alleen konden blijven, dat ze die ruimtevrees kregen van mensen voor wie nergens meer ruimte is, en dat een metgezel tijdens een nacht, hoe vreemd hij ook mocht zijn, iemand voor zelfmoord kon behoeden; maar het sprak dan vanzelf dat de een de ander hielp. Daar werden geen prijzen voor uitgelooft. En niet zulke prijzen. ‘Waar woont u?’ vroeg ik.

Hij maakte een afwerend gebaar. ‘Daar wil ik niet naartoe. Is er geen kroeg waar we kunnen gaan zitten?’

‘Er zullen er vast wel een paar zijn.’

‘Is er geen ding voor emigranten? Zoals het Café de la Rose in Parijs?’

Ik kende het Café de la Rose. Ruth en ik hadden er twee weken geslapen. De waard vond dat goed als je een koffie bestelde. Je bracht een paar kranten mee en ging op de vloer liggen. Ik had nooit op de tafels geslapen; van de vloer kon je tenminste niet afrollen.

‘Ik weet er geen,’ antwoordde ik. Ik wist er wel een; maar je brengt een man die twee passagebiljetten weg wilde geven niet ergens heen waar mensen er een oog voor zouden geven om ze in handen te krijgen.

‘Ik ken maar één gelegenheid hier,’ zei de man. ‘Maar we kunnen het proberen. Misschien is die nog open.’

Hij wenkte een eenzame taxi en keek mij aan.

‘Goed,’ zei ik.

We stapten in en hij gaf de chauffeur een adres op. Ik had Ruth wel graag willen laten weten dat ik die nacht niet meer kwam; maar toen ik in de muf ruikende, donkere taxi stapte, werd ik besprongen door zo’n wilde, vreselijke hoop dat ik bijna duizelig werd. Misschien was het allemaal werkelijk waar; misschien was ons leven nog niet afgelopen en werd het onmogelijke een feit: onze redding. Ik durfde de vreemdeling zelfs geen seconde meer alleen te laten.

We reden om de theatrale coulisse van de Praça do Comércio heen en kwamen wat later terecht in een wirwar van trappen en

stegen die naar boven leidden. Ik kende dit gedeelte van Lissabon niet; ik kende zoals altijd voornamelijk de kerken en de musea – niet omdat ik God of de kunst zo beminde, maar eenvoudigweg omdat ze in kerken en musea niet naar je papieren vroegen. Voor de Gekruisigde en de meesters van de kunst was je nog mens – niet een individu met twijfelachtige legitimatiepapieren.

We stapten uit en liepen langs de trappen en door de kronkelende straatjes naar boven. Het rook er naar vis, knoflook, nachtbloemen, dode zon en slaap. Bij het licht van de klimmende maan doemde het kasteel St. George naast ons op uit de nacht en het licht stortte zich als een waterval trapsgewijs langs de vele treden omlaag. Ik draaide me om en keek naar de haven. Daar beneden lag de rivier en de rivier was de vrijheid, zij was het leven, zij mondde uit in de zee en de zee was Amerika.

Ik bleef staan. ‘Ik hoop dat u geen grappen met mij uithaalt,’ zei ik.

‘Nee,’ antwoordde de man.

‘Geen grappen met de passagebiljetten, bedoel ik.’ Hij had die op de kade weer in zijn zak gestopt.

‘Nee,’ zei de man, ‘ik haal geen grappen uit.’ Hij wees naar een klein pleintje dat door bomen omzoomd was. ‘Daarginds is het café dat ik bedoel. Het is nog open. Wij vallen er niet op. Er komen bijna uitsluitend buitenlanders. Ze zullen ons aanzien voor mensen die morgen vertrekken. Net als de anderen die daar hun laatste nacht in Portugal vieren en morgen scheepgaan.’

Het was een soort bar met een kleine vierkante ruimte voor het dansen en een terras, een gelegenheid die ingericht was voor het toeristenverkeer. Je hoorde een gitaar en zag op de achtergrond een fadozangeres. Op het terras waren enige tafeltjes in beslag genomen door vreemdelingen. Een vrouw in avondjurk en een man in een witte smoking waren erbij. We vonden plaats aan het uiteinde van het terras. Je kon naar beneden kijken naar Lissabon, naar de kerken in het bleke licht, de verlichte straten, de haven, de dokken en naar het schip dat een ark was.

‘Geloof u aan een voortbestaan na de dood?’ vroeg de man met de biljetten.

Ik keek op. Ik had alles verwacht behalve dit. Het was een te onverwachte vraag. ‘Ik weet het niet,’ antwoordde ik ten slotte. ‘Ik had het de laatste jaren te druk met het voortbestaan voor de dood. Als ik in Amerika ben, zal ik er met alle genoegen over nadenken,’ voegde ik eraan toe, om hem eraan te herinneren dat hij mij de passagebiljetten beloofd had.

‘Ik geloof er niet aan,’ zei hij.

Ik herademde. Ik was bereid naar een ongelukkige te luisteren, maar ik wilde liever niet discussiëren. Daarvoor had ik geen rust. Beneden lag het schip.

De man zag er een tijdlang uit of hij met open ogen sliep. Maar toen de gitarist op het terras kwam, werd hij wakker. ‘Ik heet Schwarz,’ zei hij. ‘Dat is niet mijn echte naam; het is de naam die in mijn pas staat. Maar ik ben eraan gewend geraakt en voor vannacht kunnen wij ermee volstaan. Was u lang in Frankrijk?’

‘Zo lang het ging.’

‘Geïnterneerd?’

‘Toen de oorlog uitbrak. Net als alle anderen.’

De man knikte. ‘Wij ook. Ik was gelukkig,’ zei hij plotseling zachtjes en vlug, met gebogen hoofd en afgewende ogen. ‘Ik was heel gelukkig. Gelukkiger dan ik ooit gedacht had te kunnen zijn.’

Ik draaide mij verrast om. Hij zag er waarachtig niet zo uit. Hij maakte eerder de indruk van een middelmatige, enigszins schuchtere man.

‘Wanneer?’ vroeg ik. ‘In het kamp misschien?’

‘De laatste zomer.’

‘In 1939? In Frankrijk?’

‘Ja. De zomer voor de oorlog. Ik begrijp nu nog niet hoe alles zo kwam. Daarom moet ik er met iemand over praten. Ik ken hier niemand. Als ik er met iemand over praat, zal het er nog eens zijn. Dan zal het mij helemaal duidelijk worden. En het zal blijven. Ik moet het alleen nog eens –’ Hij hield op. ‘Begrijpt u?’ vroeg hij na een ogenblik.

‘Ja,’ antwoordde ik en voegde er behoedzaam aan toe: ‘Het is niet moeilijk te begrijpen, Herr Schwarz.’

‘Het is helemaal niet te begrijpen,’ gaf hij plotseling heftig, harts-tochtelijk ten antwoord. ‘Zij ligt daar beneden in een kamer waarvan de ramen gesloten zijn, in een afschuwelijke houten kist, dood en zielloos! Wie kan dat begrijpen? Niemand! Zij niet en ik niet en niemand, en wie zegt dat hij het begrijpt, liegt!’

Ik zweeg en wachtte. Ik had al vaker zo bij iemand gezeten. Verliezen waren moeilijker te dragen als je geen eigen land had. Niets steunde je dan en het vreemde land werd verschrikkelijk vreemd. Ik had dit in Zwitserland meegemaakt, toen ik het bericht kreeg dat mijn ouders in Duitsland in het concentratiekamp vermoord en verbrand waren. Ik had steeds moeten denken aan de ogen van mijn moeder in de vuurgloed van de oven. Het achtervolgde mij nu nog.

‘Ik veronderstel dat u weet wat de emigrantenkolder is,’ zei Schwarz rustig.

Ik knikte. Een kelner bracht een schaal garnalen. Ik voelde ineens dat ik erge honger had en ik bedacht dat ik sinds het middaguur niets gegeten had. Weifelend keek ik naar Schwarz. ‘Eet maar,’ zei hij. ‘Ik wacht wel.’

Hij bestelde wijn en sigaretten. Ik at vlug. De garnalen waren vers en pikant. ‘Het spijt me,’ zei ik, ‘maar ik heb erge honger.’

Terwijl ik at, sloeg ik Schwarz gade. Hij zat rustig naar de theatrale stad in de laagte te kijken, ongeduldig noch geërgerd. Ik voelde een soort genegenheid voor hem. Hij scheen de voorschriften van vals fatsoen afgeschaft te hebben en te weten dat je honger hebben en eten kon terwijl naast je iemand leed, zonder dat je daarom gevoelloos hoefde te zijn. Als je niets voor de ander kon doen, was het maar het beste je brood te eten als je honger had, voordat het je afgenomen werd. Je wist nooit wanneer het je afgenomen werd.

Ik schoof mijn bord opzij en nam een sigaret. Ik had lang niet gerookt. Ik had het geld opzijgelegd om vandaag wat meer te hebben om te spelen.

‘Ik kreeg de kolder in het voorjaar van ’39.’ zei Schwarz. ‘Ik was al meer dan vijf jaar geëmigreerd. Waar was u in de herfst van 1938?’

‘In Parijs.’

‘Ik ook. Destijds had ik het opgegeven. Het was de tijd voor het verdrag van München. De agonie van de angst. Ik verschool en verdedigde mij weliswaar nog automatisch, maar ik had er een streep onder gezet. Er zou oorlog uitbreken en de Duitsers zouden komen en mij halen. Dat was mijn noodlot. Ik had mij erbij neergelegd.’

Ik knikte. ‘Het was de tijd van de zelfmoorden. Merkwaardig, toen de Duitsers anderhalf jaar later werkelijk kwamen, vonden er minder zelfmoorden plaats.’

‘Toen kwam het verdrag van München,’ zei Schwarz. ‘In die herfst van 1938 werd het leven je plotseling nieuw geschonken! Het was zo licht en luchtig dat je onvoorzichtig werd. De kastanjes bloeiden zelfs voor de tweede maal in Parijs, weet u nog wel? Ik werd zo lichtzinnig dat ik me voelde als een mens en mij helaas ook zo gedroeg. De politie greep mij en stopte mij vier weken in de gevangenis omdat ik herhaaldelijk zonder toestemming het land binnengekomen was. Toen begon het oude spelletje: ik werd bij Bazel over de grens gesmokkeld, door de Zwitsers teruggestuurd, door de Fransen op een andere plaats er weer overgebracht, opgesloten – u kent dit schaakspel met mensen wel –’

‘Ik ken het. ’s Winters was het geen pretje. Zwitserse gevangenis- sen waren de beste. Zo warm als hotels.’

Ik begon weer te eten. Onaangename herinneringen hadden iets goeds: ze overtuigden je ervan dat je gelukkig was, terwijl je een se- conde tevoren nog gedacht had het niet te zijn. Geluk is een kwestie van graden. Wie dat weet is zelden helemaal ongelukkig. Ik was ge- lukkig geweest in Zwitserse gevangenis, omdat het geen Duitse waren. Maar voor mij zat toch een man die beweerde het geluk in pacht te hebben, hoewel er ergens in Lissabon een houten doodkist in een ongelucht vertrek stond.

‘Toen ik de laatste keer vrijgelaten werd, dreigden ze mij naar Duitsland te zullen moeten uitwijzen als ik nog eens zonder papie-